

Posudek oponenta disertační práce PhDr. Borise Moskoviće
„Po Titovi – Tito. Přejchod od charismatického vůdcovství ke kolektivnímu
vedení v socialistické Jugoslávii“
předkládané v roce 2023 na Ústavu světových dějin

Práce PhDr. Borise Moskoviće patří k těm, které na první přečtení zaujmou i ty odborníky, již historický vývoj socialistické Jugoslávie sami mapují. Mohlo by se ale přitom zdát, že postavit disertaci či vůbec jakoukoli monografii na časové výseči pěti let, tedy na historicky mimořádně krátkém období, je počinem více než odvážným. „Pětiletka“, resp. období „od sjezdu ke sjezdu“, kterou si pro svoji práci Boris Mosković zvolil, je ovšem v historii poválečné Jugoslávie obdobím zcela přelomovým, a proto je výběr této krátké časové výseče zcela na místě. Jugoslávská společnost ale především její politické vedení se v této době totiž muselo potýkat se stárnutím a smrtí svého charismatického vůdce, vyrovnat se s jeho posledními kroky a návrhy, z nichž některé se nejen ze zpětného pohledu jevily jako nepříliš smysluplné, zejména tzv. *Titovo dědictví*, tedy snaha o to, aby se „po Titovi nemohl objevit nový Tito“, jež vyústila v požadavek pravidelné roční rotace kádrů na všech stupních jugoslávského i republikových vedení. Titovi nástupci se museli naučit „kolektivnímu vedení“ státu, zakotvenému již v ústavě z roku 1974, jež nicméně vstoupilo v definitivní platnost teprve po smrti doživotního prezidenta. Museli reflektovat a pokusit se vyřešit krizi jugoslávského ekonomického systému, hrozící přerůst do nekontrolovatelných kulminací, a zpracovat do té doby nevídané politické disturbance, jež státem po smrti jeho nejvyššího arbitra začaly otrásat – zejména „kontrarevoluci“ na Kosovu, živící albánský a díky němu i srbský nacionalismus, a vůbec se připravit na zvýšené působení nacionalistických sil, které za Titova života zůstávaly skryty v hluboké ilegalitě, aby pak po jeho smrti začaly pronikat na veřejnost a prezentovat se jak publicisticky, tak v krásné a dokonce i odborné literatuře.

Doktorand se toto období rozhodl zpracovat tzv. aktérskou perspektivou, tedy dát slovo politickým aktérům té doby, včetně samotného Tita, zaznívající zejména na nejvyšších stranických grémiích. Díky tomu mohl sledovat nejen to, jak se tehdejší poměrně konzervativní politická elita, jež z velké části nahradila liberální komunistické vedení jednotlivých republik po charvátském jaru a následných politických čistkách v Charvátsku, Srbsku, Makedonii i Slovinsku, vyrovnávala se stárnutím nejvyššího jugoslávského arbitra, s jeho až do přelomu let 1979/1980 místy až obdivuhodnou činorodostí, jak se připravovala na dobu po jeho odchodu, a také jak se popasovala s výzvami, jež přinesla první posttitovská léta. Badatelská perspektiva Borise Moskoviće ovšem zároveň umožnila i jistým způsobem zlidštit aktéry posttitovské éry, obvykle v odborné literatuře líčené jako nevýrazné a víceméně nepříliš schopné osobnosti, což vůči nim ne vždy bylo zcela spravedlivé. Zároveň díky ní mohl doktorand poukázat také na jejich často nekritické vidění úspěchů posledních let Titovy doby a na uspokojení, ba hrdost a pýchu, nad jedinečnou jugoslávskou cestou samosprávného socialismu. Stejně tak dokázal z postojů nejvyšších jugoslávských funkcionářů prvních posttitovských let sledovat jejich bezradnost nad těžkým dědictvím, jež nedokázali smysluplně sanovat. Celkově se tedy B. Mosković zaměřuje především na to, jakým způsobem se odvíjel přechod z vlády, jejímž arbitrem byl Tito, ke kolektivnímu vedení, které se ovšem ukázalo pro další vedení státu jako příliš složité a neakční. Jak ale také v úvodu své práce autor upozorňuje, rezignuje na systematické hledání příčin pozdější jugoslávské krize, nehledá důkazy, které by „ahistoricky“ dokazovaly nevyhnutelný zánik poválečné komunistické Jugoslávie, ale ukazuje také ty události a názory, které se z aktérské perspektivy zdály být relevantní variantou dalšího vývoje. A to se autorovi ve čtrnácti dobře strukturovaných kapitolách jednoznačně podařilo.

Aby mohl poskytnout tento obraz, musel doktorand především zpracovat nejspíše tisíce stran často velmi nezáživných záznamů z jednání politických grémií té doby, uchovávaných zejména ve fondech Archivu Jugoslávie v Bělehradu, bádál však také v Charvátském státním archivu v Záhřebu a v Historickém archivu města Bělehradu, nahlédnout pak samozřejmě musel i do prestižních novin a časopisů té doby. Nedílnou součástí autorova heuristického úsilí také tvořily sice nepříliš četná, ale pro pochopení doby důležitá memoárová díla, dobová literatura či edice

pramenů a pochopitelně relevantní odborná literatura zabývající se daným obdobím, již autor v podstatě bez výjimek zná a používá, a jejíž seznam uvádí na šesti stranách, od s. 227 do s. 232. Heuristickou píli a znalost pramenů doktoranda je možno označit jako obdivuhodnou. Prameny, z nichž vycházel, a odbornou literaturu, již posel a analyzoval, pak v úvodu na deseti stranách zevrubně nejen představuje, ale také analyzuje.¹

Celou práci vhodně uvádí kapitola *Kdy odejde „soudrub Starý“*; v níž autor mj. přibližuje okolnosti „pádu“ druhého muže jugoslávské nomenklatury a Titova potenciálního nástupce A. Rankoviče i odstranění liberálních vedení republikových organizací, nahrazených na republikové i federální úrovni často staronovými politickými osobnostmi, které se nedopustily „antisamosprávných hříchů“ a projevily dostatek loajality a správného konzervativismu. Tak poté mohl snáze v dalších kapitolách popsal cesty, vedoucí k odmítnutí jakýchkoli úvah o Titovu nástupci a směřující k nekompromisně prosazovanému principu kolektivnímu vedení státu, v jehož počátečním stádiu právě výše zmíněné osobnosti sehrály rozhodující roli.

Nezbytná z pohledu úvodu do problematiky je také druhá kapitola nazvaná *Vnitřní svět jugoslávského socialismu*, již doktorand osvětluje základní principy fungování jugoslávské „třetí cesty“, samosprávný socialismus a „sdruženou práci“, a traktuje zmiňovanou již hrdost nejen jugoslávského vedení, ale i velké části společnosti, na tuto „světovou jedinečnost“ a úspěchy v jejím budování, stejně jako přesvědčení, že „samospráva“ dokáže „sama“ vyřešit všechny ekonomické problémy, v nichž se v druhé půli 70. letech Jugoslávie začala ocitat. A byla to právě tato hrdost na jugoslávskou samosprávu, která později bránila v objektivnějším zhodnocení krizových momentů jugoslávského vývoje. V této kapitole také autor představuje myšlenkový svět Edvarda Kardelje, tvůrce tohoto modelu (a také decentralizace Jugoslávie, zakotvené v ústavě z roku 1974. Zde již doktorand naplno využívá metody „aktérské perspektivy“, již poté představuje všechna další dramatická jednání a období, popsaná v následujících kapitolách.

Celá práce je napsána vytríbeným slohem a jazykem, přičemž některé z kapitol jsou vyprávěny až s dramatickým spádem. Působivá z tohoto hlediska je zejména kapitola o „elegantním upozadění“ tajemníka výkonného výboru ÚV SKJ Stana Dolance, která má až charakter románu ne nepodobného Dumasovu líčení intrik na dvoře Ludvíka XIV. Novum pro mnohé budou postřehy v kapitole o „Titově iniciativě“, tedy návrhu na roční rotaci kádrů na všech vedoucích místech, která, jak autor trefně poznamenává, měla řadu předpokladů k tomu, aby v politických poměrech v zemi způsobila naprosté zemětřesení. Ocenit je nutno také podkapitoly o událostech v zahraniční politice, ať už se jedná o konotace vietnamského vpádu do Kambodže či sovětského do Afghánistánu, v nichž doktorand představuje dopady těchto globálních událostí na jugoslávské přesvědčení o tom, že je země stále ohrožena potenciálním zásahem SSSR vedeným ze sousedství, zejména pak z Bulharska, a z nich vyplývající snahy o reformy jugoslávské obranné strategie. Jde v tomto případě skutečně o aktérské vidění mezinárodní situace, resp. soupeření mezi SSSR a USA, a zejména toho, jak se Tito i v pokročilém věku dokázal lucidně orientovat v „sítích geopolitiky“ a jednat tak, aby byla zajištěna co největší bezpečnost země. Krásným příkladem jeho politického instinktu je zde doktorandova zajímavá spekulace o využití Stana Dolance, známého protisovětským zaměřením, při Titových jednáních v SSSR, v květnu roku 1979.

Velice oceňuji také kapitolu o kosovské krizi. Autor se v ní z pohledu svého metodologického přístupu logicky nezabývá všemi příčinami toho, co ji vyvolalo, jež jsou ostatně alespoň v hrubých rysech již známy a zmapovány, a to i v české literatuře (přesné příčiny stejně jako případní organizátoři akcí ovšem dodnes známy nejsou), ale traktuje ji opět prakticky výhradně z aktérského hlediska, tedy z pozice nejvyšší stranických představitelů, kteří mimochodem ve své snaze o „potrestání nedůsledností a lehkomyšlného přístupu“ v práci šéfa kosovských komunistů Mahmuta Bakallihho a jeho spolupracovníků nemohli najít zákonný a ústavní prostředek k tomu, aby

¹ Možná bychom očekávali, že se autor práce v této analýze pramenů a literatury několika větami zmíní i o české literatuře, která se sice takto zevrubně a z pohledu centrálních jugoslávských institucí touto přelomovou dobou nezabývala, přesto však v několika monografiích a řadě studií některé dílčí aspekty pozdně „titovského“ a posttitovského období představila.

jej sesadili z funkce. Bylo by to totiž nepřípustné zasahování do vnitřních záležitostí autonomní oblasti, již byla ústavou spolu s republikami přiznána práva konstitutivní části federace, a tedy by takový zásah byl jednoznačně, a to nejspíš nejen z autonomie, traktován jako porušování jugoslávské zákonitosti. Bakalli proto musel nakonec sám podat demisi. Podobně při srbské reakci na kosovské události nedokázalo kolektivní vedení po projevu Dragoljuba Markoviće, jednoho z nejvýraznějších srbských komunistů té doby, kritizujícího přílišnou volnost spojení Kosova a Vojvodiny s „užším Srbskem“ v politické rovině,² na jeho podle mnoha představitelů ÚV příliš tvrdá, afektovaná a centralizující slova nalézt adekvátní odpověď. Ta pak ovšem přišla, v neřízené podobě, v nejnevhodnější okamžik, po závěru XII. sjezdu SKJ, kdy Marković nebyl napoprvé v tajném hlasování zvolen do předsednictva ÚV SKJ. Tato situace pak zanechala výrazný šrám na pověsti Titových nástupců a ukázala na nejednotnost v nejvyšším vedení, která se do budoucna jen prohloubila.

Abych však dostal postavení oponenta, musím při hodnocení práce PhDr. Borise Moskoviće zmínit i několik mírně kritických připomínek, které však v žádném případě nesnižují kvalitu a význam předložené práce. Jde o několik postřehů vyjadřujících se k některým koncepčním momentům disertace či problematice věcné (A), a několik v podstatě malicherností formálních (B).

A.

1. Při použití „aktérské perspektivy“, by bezesporu nebylo od věci líčení více zpestřit častějšími přímými citacemi jednotlivých „aktérů“, aby tak byl duch doby dokumentován přímo ústy jejich hybatelů.

2. Rušivě na mne v celé práci působily dvě autorem často používaná syntagmata:

a. Autor velice často hovoří o Titovi, jehož poslední léta vlády jinak traktuje často s jistým porozuměním pro kroky stárnoucího jugoslávského „doživotního prezidenta“, jako o „jugoslávském diktátorovi“, nebo jen jako o „diktátorovi. Domnívám se ovšem, že Tita nelze jednoduše označit jako diktátora. Ostatně, kdyby byl takto chápán zahraničními politiky, těžko by se na jeho pohřbu sjelo nejvíce státníků, co se kdy nějakého státního pohřbu zúčastnilo. Ano, Tito bezesporu byl autoritativním politikem a vrchním jugoslávským arbitrem, ovšem těžko může být srovnáván např. s Joanisem Metaxasem či řeckou plukovníckou juntou vládoucí v letech 1967—1974, abychom zůstali jen na Balkáně, tedy s typickými diktátory, zastávajícími menšinové politické názory a držícími se u moci pouhým terorem (jakkoli samozřejmě nelze popřít Titův podíl na poválečném teroru i špatném zacházení s jeho odpůrci v letech po roztržce). Ano, byl také výjimečnou a nepopíratelně charismatickou osobností jugoslávské politické elity, Jugoslávie však nebyla stvořena a nefungovala pouze díky němu. Nevládl bez domluvy s ostatními členy komunistické elity a také bez porozumění vůči významnému, ba přinejmenším od 60. let 20. století většinového segmentu obyvatelstva. Vždy také musel brát v potaz někdy i významný odpor části elity vůči svým názorům, v důsledku čehož byla nakonec mnohá důležitá rozhodnutí, včetně toho řekněme nejvýznamnějšího, týkajícího se souhlasu s ústavou 1974, uvedena do jugoslávského systému v rozporu z jeho přesvědčením. Ostatně sám doktorand v kapitole o Titově smrti píše na s. 113 o tom, že Tito sice své názory v posledních letech své vlády prosazoval úporně, ovšem nikoli způsobem, který by bylo možno považovat za svéhlavý a panovačný. Neměl se, podle autora práce, uchýlovat k tomu, aby diskuse „za každou cenu rozhodoval bez ohledu na názory dalších účastníků“, což B. Mosković označil dokonce za důležitý aspekt jeho politického dědictví.

b. Při charakterizaci politických rozhodnutí se B. Mosković vyjadřuje tak, že je učinila „Titova skupina“ (Brežněvova skupina, Bakallihova skupina). Hovořit v souvislosti s jugoslávským či

² Autonomní oblasti byly podle nové ústavy povýšeny na v podstatě na úroveň plnoprávných federálních jednotek. Ústava jasně zdůrazňovala účast autonomních oblastí na správě federálních záležitostí, zatímco jejich role v rámci Socialistické republiky Srbsko předpokládala pouze nezávaznou účast při řešení jejich záležitostí, a naopak nepředpokládala princip podřízenosti vedení autonomních oblastí vedení republikovému. Ve článku 3. ústavy byly autonomní oblasti vypočteny společně s republikami jako konstitutivní části federace.

sovětským státním (nebo stranickým) vedením o „skupině“ ovšem odkazuje na možnost, že by byly na jugoslávské či sovětské straně přítomny i jiné vlivné „skupiny“, které by např. s jednotlivými rozhodnutími nesouhlasily a prosazovaly rozhodnutí jiná. Tak to ovšem, jak víme, nebylo. Místo „skupina“ tedy rozhodně doporučuji používat, podle kontextu buďto „vedení“, nebo „spolupracovníci“ (Tito a jeho spolupracovníci) apod. Např.: Titovo vedení evidentně od samého počátku neočekávalo... s. 96; Tito neskrýval spokojenost s tím, že Brežněvovo vedení stojí o dobré vztahy... s. 97; během rozhovorů s Brežněvovým vedením... s. 99 atd.

3. s. 22: Tito sice vsadil na rozvoj specifických rysů jugoslávského socialismu, ale napsáno takto vypadá celé tak, jak by tuto cestu sám vytýčil, což tak samozřejmě nebylo. Tito po té cestě, zpočátku poměrně neochotně, šel, ovšem bylo by dobré poznamenat, že cestu připravili v té době vrchní jugoslávští ideologové M. Djilas a E. Kardelj.

4. V kapitole *Problémy ze všech stran* ponechává doktorand některé věci nedořešené, resp. referuje o tom, jak patřičná zasedání předsednictva ÚV SKJ diskutovala o z hlediska jugoslávského komunistického pravověří sporných publikacích Vladimira Dedijera *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita* a akademika Srbské akademie věd a umění a předního srbského spisovatele Antonije Isakoviće *Tren 2*, v nichž autor líčil poměry v táboře Goli otok, ovšem již neuvádí, jak byly diskuse sumarizovány (tedy pokud sumarizovány byly).

V souvislosti s básníkem Gojkem Djogou, jehož autor zmiňuje jako odsouzeného za báseň urážející J. Broze Tita, pak by možná bylo dobré dodat to, co bylo pro dobu příznačné, totiž že básník sice byl odsouzen a nastoupil do výkonu trestu, ale vlna protestů, a to nejen z řad srbské kritické inteligence, která se v důsledku toho zvedla, nakonec způsobila, že musel být po několika měsících z vězení propuštěn (byť oficiálně ze zdravotních důvodů).

5. pozn. 606: V. sjezd se neuskutečnil ve stínu počínající sovětsko-jugoslávské roztržky, ale v jejím plném běhu, po rezoluci Informbyra, a vyjádřil Titovi důvěru.

6. Z víceméně chronologické koncepce celé práce poněkud vybočuje poslední kapitola (od s. 220) o smrti Aleksandra Rankoviće, jeho pohřbu a z něho vyplývajících konotací, a to i vzhledem k tomu, že se autor práce, jak v úvodu zdůrazňuje, zaměřil na období let 1977—1982. Chápu autorův úmysl, jenž vlastně pádem A. Rankoviće, svým způsobem predestinovaného nástupce Tita, práci v podstatě začíná a jeho smrtí ji končí. Chápu samozřejmě i další moment, pro nějž zřejmě doktorand práci zakončuje touto kapitolou, nazvanou dokonce jako *Závěr*: jsou jím „prorocké“ postřehy Stana Dolance, muže, který si, jak vyplývá z disertace, jako dlouholetý tajemník výkonného výboru předsednictva ústředního výboru SKJ také činil naděje na to, že by se mohl stát osobností, jež by Tita nahradila. Tyto postřehy Dolanc pronesl na jednání předsednictva ÚV SKJ svolaného v souvislosti s masovou účastí veřejnosti na Rankovičově pohřbu, jež byla pro posttitovskou garnituru mimořádně nemilým překvapením. Tehdejší federální ministr vnitra tehdy pronesl, že pokud nedojde k výraznému zlepšení současných poměrů (a myslel tím erozi důvěryhodnosti Titových nástupců, způsobenou jednak ekonomickými problémy Jugoslávie, prezentujícími se na první jednoduchý pohled výpadky zásobování, majících však hluboké příčiny v nízké efektivitě ekonomiky samosprávného systému, jednak důvody politickými, vyplývajícími z důsledků kosovské krize, obav z působení „nepřátelských sil“ i sporů v samotném ÚV ohledně další smysluplnosti roční rotace kádrů a tedy „Titova dědictví“) bude muset Jugoslávie čelit dalším závažným excesům, které nakonec mohou vést až k jejímu rozpadu. Jistě, prorocká Dolancova slova jsou bezesporu efektním zakončením celé práce, nicméně se i přesto domnívám, že by z hlediska chronologické posloupnosti (pokud tedy autor nehodlá v publikační fázi své práce doplnit chybějící rok od závěru sjezdu po hodnocení událostí kolem Rankovičova pohřbu) bylo lepší zakončit práci prvním sjezdem SKJ bez Tita.

Zajímavé hodnocení událostí kolem Rankovičova pohřbu ze strany členů předsednictva ÚV SKJ autor mj. komentuje také tím, že u „určitého procenta jugoslávské veřejnosti“ došlo k názorovému posunu ve smyslu, že se pro ni stal Rankovič znovuobjeveným symbolem. K tomu bych snad jen doplnil, že kromě symbolu Rankoviče jako zastávce centralizované Jugoslávie byla nejdůležitějším momentem přítomnosti desetitisícových davů, z převážné části „srbské veřejnosti“, skutečnost, že Rankovičovo odvolání bylo v mezidobí reinterpretováno srbskou kritickou inteligencí jako „protisrbský tah“ a Rankovič sám (jakkoli byl, jak autor práce zdůrazňuje, až do své smrti k Titovi i politice jeho nástupců loajální), začal být, i v souvislosti s událostmi na Kosovu a stále častějšími zprávami o excesech vedených albánským obyvatelstvem Kosova proti svým srbským sousedům, vyzvedáván jako symbol „srbství“, jako někdo, za jehož doby si Albánci nedovolovali vystrkovat hlavu (což opět Rankovič v žádném případě nebyl). Tuto charakteristiku se, jak vyplývá z Moskovičovy interpretace zasedání předsednictva ÚV SKJ, nejspíš ještě nikdo neodvážil vyslovit (nebo ano?, ptám se autora), nicméně v hodnocení srbského předsednictva ÚV SKS již v té době zazněla.

7. pozn. 635: Zde bych jen doplnil, že i v Srbsku se předseda stranického předsednictva i šéf republikového prezidia vybíral na dva roky (D. Čkrebić byl předsedou SKS v letech 1982—1984, poté se stal na dva roky předsedou srbského prezidia, I. Stambolić jej následoval v letech 1984—1986 na postu předsedy SKS, na schůzi na níž se vybíral jeho nástupce se také hovořilo o možnosti jeho znovuzvolení, v roce 1986 pak na postu předsedy předsednictva, z něhož po prohře jeho koncepce ve sporu se S. Miloševićem podal předčasnou demisi).

B.

S. 21: věkový rozdíl 17 nebo 18 let není jistě více než jedna generace, jak autor uvádí u Rankoviče či Djilase;

s. 24: Zkracovat jméno Josipa Broze při uvádění jeho přídomku Tito na J. B. není vhodné. Buďto jen Tito, nebo J. Broz Tito.

s. 131 aj. Doporučoval bych sjednotit psaní albánských jmen, a to spíše albánskou transkripcí. V práci autor postupuje nedůsledně (např. Kolja Široka x Kolj Široka, aj.).

Summa summarum, práce Borise Moskoviče je mimořádně přínosným vhledem do přelomových roků socialistické Jugoslávie. I po formální stránce jí nelze nic vytknout, minimum gramatických a syntaktických nedůsledností lze před jejím vydáním (které po zohlednění některých připomínek jednoznačně podporuji) snadno opravit a jako takovou ji doporučuji k obhajobě s hodnocením prospěl.

V Bělehradě dne 29. prosince 2023

Doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D.